

Danica Pinterović

MURSIJAC NA BRITANSKOM LIMESU

Bavit ćemo se ovdje rimskim natpisom koji je davno u Britaniji na englesko-škotskoj granici pronađen, jer se na njemu spominje Mursijac Publius Aelius Magnus. Katančić je natpis dva puta objavio u svom djelu *Dissertatio*; prvi puta u II poglavlju, ma da on, veli Katančić, potječe iz »Britanske riznice«, no kako se na njemu spominje Mursa u Donjoj Panoniji, Katančić dokazuje da je staro ime Eszeka (Osijek) bilo u rimsko doba Mursa; drugi put u V poglavlju među natpisima iz Murse i pokušava ga objasniti. Natpis Katančić daje ovako:

Tekst:

P. AEL. P. F.
SERGIA MAGNVS
D. MVRSA
EX PANNONIA
INFERIORE.

Transkripcija:

Publius Aelius, Publii filius
Sergia, Magnus,
domo Mursa
ex Pannonia
inferiore.

Objašnjava ga u V poglavlju ovako: ma da je natpis na britanskom kamenu, on ga pribrojava ostalima iz Murse, jer nosi naziv grada i »naše« provincije. Tko je taj Aelius po zanimanju bio, veli, nije lako odrediti, budući da sâm ništa o tome spomenuo nije. Reklo bi se, veli, da je bio vojnik. *Tribus Sergia*, kojoj se on po rođenju pripisuje, da je jedna od XXX najstarijih rimskih tribusa, tako nazvana po rodu Sergijevaca, a pripadala je grupi seoskih tribusa. Natpis, veli Katančić, postavljen je prije Dioklecijana, jer smještava Mursu u Panoniju *Inferior*, a taj je naziv za Dioklecijanova vladanja promijenjen u *Valeria* i *Pannonia Secunda*.

Katančić svoje izvore o tom natpisu citira ispod teksta u bilješci: *Thes. p. 1007. n. 3* i *L. II Britan. Rom. p. 192. n. 48*.¹

Zanimala me literatura kojom se Katančić služio, a zanimali su me i detaljniji podaci o mjestu i o okolnostima nalaza toga natpisa.

U CIL-u VII, br. 314 objavljen je cijeli naš natpis i citirana je dotadašnja literatura, od koje upada u oči slijedeće: *Camden ed. V (1600) p. 695 (inde Grut. 1007,3 'a Camdeno et Cottono')*. Ako ovaj citat usporedimo s Katančićevom bilješkom koja glasi *Thes. p. 1007, n. 3*, onda je tu u stvari citiran Camden prema Gruteru, jer ima istu paginaciju². CIL VII 314 u vezi

natpisa kaže »est ara magna, litteris bonis, nunc fracta«, a Camdenova točnost se pohvaljuje — »Camdeni exemplum nexus litterarum omnium accuratissime servavit«, — jer natpis obiluje ligaturama od dva i tri slova.

Što se Katančićevog drugog izvora tiče, mogla sam slučajno, radeći 1967. u nekim bibliotekama Engleske, ustanoviti da se radi o djelu Johna Horsley-a, *Britannia Romana*, iz 1732., gdje se u knjizi II, str. 192 pod brojem 48 nalazi ne samo natpis u cjelosti već i crtež are koja taj natpis nosi.³ Katančić naime u svojoj *Dissertatio* nije natpis u cjelosti donio, izgleda da su mu bili važni samo oni podaci koje je naveo. Međutim natpis je vrlo aktuelan za današnje istraživanje historije Murse, kao i vezâ koje su postojale između panonskog i britanskog limesa.

Donijet ćemo ovdje natpis i crtež are (v. sliku), kako su objelodanjeni u najnovijem i najkritičnijem izdanju rimskih natpisa Britanije od R. G. Collingwooda i R. P. Wrighta⁴ (fotografiju nije bilo moguće pribaviti, o čemu će još niže biti govora).

Tekst:	Transkripcija:
I O M	I(oui) O(ptimo) M(aximo)
A L A	ala
AVG OB VIRTVTEM	Aug(usta) ob uirtutem
[A]PPELLATA CV[II] PRAE	[a]ppellata cu[II] prae
[E]ST P AEL PVB F SER	[e]st P(ublius) Ael(ius) Pub(li) F(ilius) Ser
GIA MAGNVS D	gia (tribu) Magnus d(omo)
MURSA EX PANNON	Mursa ex Pannon(ia)
INFERIORE PRAEFEC	Inferiore praefec(tus)
APRONIANO ET BR...	Aproniano ² et Br[a(dua) co(n)s(ulibus)]

²A. D. 191

Ara je u polovici bila slomljena tako da je propao gornji dio petog reda, ali se ipak dao pročitati te su difference u čitanju počam od Camdena nadalje tako neznatne da smisao natpisa uopće ne mijenjaju. Stradao je i svršetak posljednjeg reda, no dao se sa sigurnošću rekonstruirati. Katančić je dakle upotrijebio nepotpuno 5. i 8. red, potpuno 6. i 7. red ovog natpisa, dok je ostale redove izostavio. Prema tome, izgleda, Katančić nije znao da je P. Ael. Magnus bio prefekt jedne ale, da je ala Jupiteru postavila žrtvenik i da se to desilo 191. god. za konzula Aproniana i Bradve, inače bi to morao napomenuti.

Dissertatio je Katančićev naučni prvijenac, koji je napisao kao mlad klerik, vjerojatno za svog boravka u Osijeku. On nam sâm veli, da je boravio u Osijeku od 1772. do 1788, izuzev godine 1778. i 1779., kad je bio na sveučilištu u Budimu⁵. Miljokaz o kome piše u tom svom radu nađen je 1774, a rad je štampan 1782. Možda je on u Budimu u sveučilišnoj biblioteci načinio sebi ekscerpte i bilješke za svoj rad, ali su mu još poneki nedostajali kad se vratio u Osijek. Moramo pretpostaviti da on natpis u cijelosti poznao nije, već da mu ga je netko tako nepotpuno prepisao stavljajući akcenat na ime Mursa. Katančić je u svojim zrelijim godinama bio vrlo

skrupulozan u citiranju svojih izvora i stoga je njegovu naučnu savjesnost naročito pohvalio sâm Mommsen⁶. Ostaje pitanje zašto nije naveo tko mu je načinio nepotpuni prijepis natpisa ili u kojem ga je autoru ovako našao. Sigurno je da u rukama nije imao niti Camdena—Grutera, niti Horsley-a, inače ne bi mogao svoj citat popratiti gore napomenutim opaskama.

Od kasnijih domaćih pisaca, koliko mi je poznato, jedino Brunšmid objavljuje sadržaj natpisa u svojoj raspravi o Mursi, te citirajući CIL VII 341, napominje da je mnogo Mursijaca dospjelo u vojničkoj službi izvan zemlje, kao napr. i god. 191. Publije Aelije Magnus kao prefekt augustijske ale u štaciji Old Carlisle u Britaniji⁷, i dalje se na tom natpisu ne zadržava.

Vraćam se na podatke iz Collingwood—Wright-a, R. I. B. 894: ara ima svoju bazu, pobočne strane su glatke, veličina je 21x44 in. (što iznosi cca 52.5x110 cm); viđena je 1599 u Old Carlisle-u, poslije prenesena u Drumburgh Castle, a »sada« je u Lowther Castle-u. — Međutim, prema najnovijim vijestima od gosp. Wrighta, rimski materijal iz Lowther Castle-a prodan je 1969. i 1970. Britanskom muzeju u Londonu, i sada se tamo nalazi uskladišten⁸. — Uz crtež, tekst, transkripciju i prijevod na engleski jezik navodi se i stara literatura i to Camden, Horsley, Hodgson i Bruce. Daju se i razlike u čitanju natpisa kod ovih autora, no one su neznatne i temelje se na razlikama u čitanju ligatura, koje nimalo ne mijenja sadržaj natpisa, a što se tiče oštećenog svršetka posljednjeg reda, kako je rečeno, on se dao sigurno rekonstruirati i nema sumnje da je Apronijan u zajednici s Bradvom konzulovao, a to pada u godinu 191. — Upadaju u oči brojne ligature, pri čemu su dva ili tri slova vezana tako da je ponajviše prvo slovo okrenuto na lijevo. Sasma sličnih primjera nalazimo navedenih i u Cagnatovom epigrafskom priručniku iz prošlog stoljeća⁹.

Kako crtež pokazuje ara je imala svoju uobičajenu gornju i donju profilaciju, a na vrhu dva torusa između kružnog udubljenja za libacije, te je s ovim stilskim karakteristikama potpuno srodna s arama osječke zbirke 2. stoljeća.

Zadržala bih se na nekim podacima o našem natpisu iz Horsley-ja i Bruce-a. John Horsley u spomenutom djelu *Britannia Romana*, u knjizi II, pag. 192 (pogl. II) daje točan crtež are s natpisom i transkripcijom, a na pag. 277 (pogl. III) daje neke detalje, tj. da je ara uzidana u staji Drumburgh Castle-a, no ipak je čitljiva, jer je lice oltara okrenuto unutar staje i tako sačuvano od vremenskih nepogoda; da je u posljednjem izdanju Cambdena uvrštena u natpise Elenborougha, no da sam Cambden izričito veli da je iskopana u Old Carlisle-u, dok je u njegovo (Camdenovo!) doba bila u Ilkirku. Odande je dospjela u Drumburgh (koji se nalazi u blizini Old Carlisle-a). Horsley govori i o lomu koji da se desio vjerojatno nakon što ga je Cambden vidio, jer je on bez poteškoća natpis mogao pročitati. Zatim dodaje da je taj oltar podignula ista ala i to istom božanstvu kao prethodna, no ne u isto doba, jer kad su Apronijan i Bradva bili konzuli, ala je promijenila svog zapovjednika, koji je sada bio Publ. Ael. Magnus, sin Publija, pripadnik tribusa Sergia itd.

Ta prethodna ara odnosi se na pag. 192 N. 47 a natpis joj glasi: »I O M ala Augusta, ob virtutem appellata, cui praeest Tiberius Claudius Tiberi filius Justinus, praefectus, Fusciano et Silano iterum consulibus«. Fuscianus i

Silanus bili su konzuli 188⁰. — Prema ovome nama je poznat prethodnik Magnusa na položaju prefekta ale Auguste koji se zvao Tiberius Claudius Justinus. Oba sasma slična natpisa ale Auguste sugeriraju nam da su are svaki puta postavljene pri nastupu službe novog zapovjednika, a one su oficijelne i propagandne, kako se to vidi i po posveti Jupiteru, najvećem božanstvu i zaštitniku rimskog imperija.

Crtež are s natpisom

Zanimljivih detalja u vezi našeg natpisa ima i u djelu J. Collingwood Bruce-a, *The Roman Wall, A Description of the Mural Barrier of the North of England*, London 1867¹¹. I tamo se donosi i crtež i natpis are a uz to podaci o mjestu nalaza: Old Carlisle da je velika stacija, dvije milje od grada Wigtona; ruševine njenih bedema i četiri kapije jasno se ocrtavaju; dvostruki jarak s nasipom okružavao je utvrdu. Rječica Wiza teče u dubokoj guduri ispod logora na zapadnoj i nešto podalje i na južnoj njegovoj strani i tako mu povećava obrambenu jakost; ostaci predgrađa i njegovih zgrada također se još mogu vidjeti izvan bedema na sjeveru i istoku; unutar utvrde jasno se ocrtavaju ceste od sjevera prema jugu i od istoka prema zapadu. Ovdje da je nađeno nekoliko natpisnih kamenova. »Najinteresantniji od

njih je oltar (koji se pokazuje na protivnoj stranici) a on se sada nalazi u zbirci u Lowther Castle-u. Premda nam Ael. Magnus dosta saopćava o vlastitoj historiji, on na nesreću zanemaruje da nam saopći nacionalnost svoje kohorte. Da je to učinio, rimsko ime stacije moglo je biti utvrđeno uz neki stepen sigurnosti, što još dosada nije učinjeno.« »Moderno ime Murse, rodnog mjesta našeg prefekta, je Essek, glavni grad Slavonije«. Ovome dodajem bilješku iz drugog važnog djela Bruce-a, iz *Lapidarium Septentrionale*, — »Mursa, rodno mjesto našeg prefekta, bila je važna kolonija u Donjoj Panoniji. Osnovana je od Hadrijana i stoga je smjela pred svoje ime staviti epitet Aelia. Njen moderni predstavnik je Essek, glavni grad Slavonije«¹².

S ovom analizom smo dobili uvida u stručnu literaturu koju je Katančić citirao, a upotrijebivši ju saznali smo za jedan zanimljiv natpis u potpunosti, kao i za mjesto i okolnosti njegovog nalaza. Ara sa tim natpisom bila je premještavana u blizini mjesta nalaza više puta, dok nije u najnovije vrijeme dospjela u Britanski muzej. Vjeran Bruce-ov opis ostataka rimske utvrde i naselja u Old Carlisle-u oživljava naš interes za aru i za ambijent u kome se našla.

Prije nego što dublje prodremo u sadržaj are, pozabavit ćemo se malo Britanskim limesom ili (kako se općenito nazivlje) Hadrijanovim Zidom, u sastavu kojega se nalazila i rimska utvrda i naselje *Luguvalium* (Old Carlisle), jer ćemo sebi tek tako moći aru i njen natpis predočiti u njihovom historijskom okviru i povezati ih s historijom Murse i Dunavskog Limesa. Dođuše stari Luguvalium bio je tvrđava još od vremena Agrikolinog osvajanja sjeverne Engleske i Škotske i već tada je bio spojen cestom (zvanom Stanegate) s isto tako važnom tvrđavom na istoku, sa Corbridge-om. No kad je Hadrijanov Zid dovršen obje tvrđave ostale su izvan samog obrambenog sistema, one postaju naselja u najvećoj blizini zida, a na križanju cesta sa juga na sjever i važne baze za trgovinu i opskrbu vojske. Ovuda su prolazile i trupe i detašmani legija, legije VI iz Yorka i legije XX iz Chestera, kad su morali kretati na sjever s onkraj Hadrijanovog Zida u daleku Kaledoniju, da upokore vječito nemirna plemena. Sasvim blizu Luguvaliuma na zapadnom dijelu Zida nalazila se i tvrđava Petriana, najveća od tvrđava na Zidu, u kojoj je bila smještena miliarijska konjanička jedinica *ala Petriana*, jedina te veličine na Zidu. Veličina tvrđave i jedinice naglašavala je važnost toga položaja, položaja za agresivne akcije protiv sjevernih plemena.

Hadrijanov Zid u Britaniji je najimpresivnije djelo koje je svijetu ostavio jedan od najznačajnijih i apsolutno najoriginalniji graditelj rimske veličine, car Hadrijan. On je 122. posjetio Britaniju i odredio da vojska sagradi barijeru 73 milje dugu između zaljeva Solway i ušća rijeke Tyne. Ta grandiozna barijera od koje su se do danas sačuvali nemali ostaci sagrađena je i dovršena još za života Hadrijana i to za namjesnika Aulus Platorius Neposa. Ispred Zida prema sjeveru načinjen je jarak i nasip, a iza njega prema jugu *Vallum* — jarak s ravnim dnom, omeđen nasipima. Na samom Zidu nalazile su se na svaku rimsku milju tvrđavice sa kapijama kroz Zid, a između njih su bile po dvije osmatračnice, koje su služile i za signaliziranje. Tvrđavice su imale barake za 30 do 50 ljudi, zaduženih za kontrolu na samoj granici i one su stalno davale momčad za patrolu i za signaliziranje u osmatračnicama. Tvrđave su bile smještene bilo tik uz Zid bilo u blizini, a one su bile baze za konjičke ale ili pješadijske kohorte (po 1000 ili po 500 ljudi

po jačini). Svega je u sastavu Zida bilo 80 tvrđavica (kaštela), 17 tvrđava (castruma), a broj osmatračnica još nije poznat. Taj cijeli sistem nije služio samo za statičku obranu granice, već je Zid sa tvrđavicama služio kao snažna odskočna daska za juriše prema sjeveru, ako je trebalo. U doba mira kroz kapije tvrđavica vršio se promet i trgovina.

Za osvajačkih namjera Hadrijanovog nasljednika Antonina Pija, koji je, da bi mogao što dublje prodrijeti u Škotsku, dao sagraditi novu barijeru između ušća Clyde i Forth, Hadrijanov se Zid zanemario i oštećivao. No nakon neuspjelih akcija protiv Pikta i Škota, ta najsjevernija barijera bude napuštena i opet se Hadrijanov Zid učvršćivao da služi i dalje za obranu i za mirnodobne kontakte sa sjevernim plemenima¹³.

Taj Rimski zid bio je najudaljenija i najsamotnija granica starog rimskog imperija. Tu se prije 18 stoljeća stacionirana armija od cca 5.500 kavalerije i cca 13.000 pješadije hranila, spavala, sijala žitarice, klanjala svojim bogovima, liječila reumatizam svojih udova u parnim vojničkim kupeljima i — vršila stalnu stražu nad divljim plemenima sjevera s onkraj Zida, kako to duhovito reče jedan moderni engleski pisac.

Lako je zamisliti, da su mnogi u toj multinacionalnoj armiji, koja je dolazila sa svih strana rimskog imperija, u toj samotnoj, pustoj krajini osjećali nostalgiju za svojim južnjačkim domovima, o čemu ponešto iskazuju natpisi s toga udaljenog Limesa¹⁴.

Nastojat ćemo sada da što više toga saznamo iz analize natpisa. Spominje se ala augusta. Teško je odrediti koja je to ala bila, jer joj ime nije dano potpuno. *Milliaria* nije bila, inače bi to bilo izrečeno ili znakom označeno. Narodnost ne znamo, ali nam rimska vojna historija pruža nešto podataka za razmišljanje. U 2. se stoljeću naime sve češće novačilo u pograničnim barbariziranim područjima i nije bio izuzetak, ako su se lokalne trupe upotrebljavale za službu u vlastitim provincijama, kao što se to dešavalo na Rajni i na Dunavu. Značajni izuzetak bila je Britanija, jer, koliko se zna, sve njene poznate jedinice služile su u nekoj drugoj provinciji. Razlog tome nije poznat, može se samo pretpostaviti da je postojalo nepovjerenje prema britanskim buntovnim elementima¹⁵. Prema tome ne treba da pomišljamo na alu domaćeg britanskog porijekla, već na neku s kontinenta, Azije ili Afrike. Koliko se zna u auxilijarnim utvrdama Hadrijanovog Zida služile su jedinice vrlo različitih narodnosti. Spominje se *ala I* i *ala II Asturum, coh I Tungrorum, coh Aelia Dacorum, ala I Pannoniorum Sabiniana* i druge¹⁶, dok britanske jedinice nalazimo širom carstva, pa tako i u Panoniji, a to su *ala I Flavia Domitiana Augusta Britannica milliaria C. R. bis torquata ob virtutem, ala I Brittonum c. R., coh I Britannica milliaria c. R. equitata, coh I Ulpia Brittonum milliaria torquata c. R.*¹⁷ Vojna historija rimske Britanije i Panonije nije još dosegla toliki stepen razvoja da bi bilo, osim u izuzetnim slučajevima, moguće točnije reći u kojim su se vremenskim odsjecima dešavali pokreti trupa. Mogli bismo pretpostaviti, da je ala augusta, o kojoj je riječ, bila panonska jer joj je zapovjednik Panonac. No samo u rano carsko doba bio je zapovjednik ale vođa svog plemena, dok se to promijenilo tokom 1. stoljeća te je ova komanda postala ljestvica za karijeru mladih vitezova koji su tako mogli doći na čelo jedinice bilo koje narodnosti. Prema tome ništa određeno o narodnosti ale ne možemo utvrditi.

Što se tiče nadimka augusta, bilo bi zanimljivo znati, kojom se prilikom ala istakla junaštvom. Zna se da naša ala taj naziv nosi još od 185¹⁸, zatim 188 (kako se vidjelo iz Horsleya) i 191 kako slijedi iz našeg natpisa, dakle istakla se već 185, a možda i ranije. Izvori nam ne govore mnogo o Komodovim uspjesima u Britaniji, jedini svjedoci za to su njegovi kovovi novaca, na kojima se nazivlje počam od 185. Britannicus¹⁹. U njegovo doba prodrli su ponovno plemena iz Kaledonije kroz Antoninov Zid, ali su bila uspješno suzbijena. Izbila je i uzbuna u vojsci Britanije, uperena protiv pretorijanskog prefekta Perennisa, no nju je odlučno savladao 186. Pertinax, kasniji rimski car²⁰.

Mi u vezi tih akcija ništa tvrditi ne možemo, već uzeti kao vjerojatno, da se ala istakla u borbama s pograničnim, buntovnim plemenima. Kako je rečeno Old Carlisle leži na cesti koja je vodila s juga na sjever preko Zida i njom su se kretale trupe i u Kaledoniju, pa je možda ala augusta stekla priznanje — *ob res trans Vallum prospere gestas* — kako je to jednom drugom prilikom bilo zapisano na oltaru, koji je zapovjednik *leg VI Vic. P. F. L. Iunius Victorinus Fl. Caelianus* podigao na spomen junaštva te legije²¹.

Nešto određenije o prefektu naše ale saznajemo iz analize njegova imena, koje je trostruko ime rimskog građanina. Taj tria-nomina-sistem pogodan je za raznovrsna istraživanja. Ako se radi o carskim imenima, može se ustanoviti, kad je neka osoba ili njen predak stekao rimsko građansko pravo. Ako je ime necarsko ili neitalsko, može se po jezičnim karakteristikama utvrditi jezično područje s kojeg osoba potječe. Uz pomoć analize nomina može se slijediti i obiteljska historija i širenje ili uspon neke familije unutar neke provincije. Cognomeni se također mogu koristiti, kao i nomina, no oni su individualniji i ovisni od etnikuma, a uslovljena su i vremenski i regionalno. Panonsko prastanovništvo nosilo je ilirska ili keltska imena, ali razlika njihova još je uvijek težak zadatak lingvistike, što je donekle i razumljivo ako se uzme u obzir keltsko-ilirska višestoljetna simbioza u Karpatskom bazenu²². U novije vrijeme ovdje se suponira još jedan etnički supstrat nekeltski i neilirski, koji se općenito nazivlje panonski.

Ime i porijeklo prefekta ale auguste dano je u natpisu potpuno i uobičajenim redom: P(ublius) Ael(ius) Pub(li) f(ilius) Sergia (tribu) Magnus d(omo) Mursa ex Pannon(ia) Inferiore. Ime mu je Publius Aelius Magnus, no dodana je filiacija, tribus, domicil i patria. Praenomen i gentilicij su carski i to Hadrijanovi; filiacija kazuje da je i otac imao Hadrijanov praenomen; tribus Sergia također je ista, kojoj je pripadao i Hadrijan. Ona u ovo doba već davno nema ni svoj topografski, niti ikakav realni značaj, već služi samo da se jače istakne rimsko građansko pravo koje ta osoba posjeduje²³. U ovom slučaju ona je i dokaz više uz praenomen i gentilicij, da je prefekt ale auguste porijeklom iz porodice kojoj je građansko pravo dodijeljeno od Hadrijana. U Panoniji je evidentirano oko 160 Aelija, što pokazuje da je pod Hadrijanom bilo širokog davanja građanskih prava među domorodcima. Mnogi su Aelii povezani s Aquincumom, mnogi s Mursom i s unutrašnjosti provincije, a oni svi dokazuju *survival* domaće populacije²⁴. Cognomen Magnus susreće se često u Italiji, Dalmaciji, te na Zapadu i Istoku carstva. Ako se u Panoniji susreće kod prastanovnika, može se dovesti u vezu s keltskim imenom Mag²⁵.

Mursa je dobila status kolonije po svoj prilici 133. godine²⁶, a natpis o kojem se radi datira se u godinu 191. Prema svemu ovdje iznesenom, prefekt ale auguste najvjerojatnije je unuk Panonca koji je za cara Hadrijana stekao rimsko građansko pravo, jer je po svoj prilici svoj rok odslužio u nekoj augzilijarnoj jedinici; P. Ael. Magnus, koji je načinio karijeru u dalekoj Britaniji mogao je prema tome biti unuk romaniziranog Panonca.

Prefektom ale krajem 1. stoljeća može postati samo pripadnik viteškog staleža, tj. staleža koji se temeljio na imućstvenoj kvalifikaciji i sačinjavao gradsku novčanu aristokraciju. Vojničke stepenice za cursus prefekta ale bile su po mišljenju nekih pisaca u normalnim prilikama: *praefectus cohortis*, *tribunus legionis* i tek tada *praefectus alae*. Iz ovoga se može ocijeniti i službena ljestvica koju je P. Ael. Magnus eventualno morao proći prije nego što je postao prefekt ale u Britaniji.

Već krajem 1. stoljeća svi oficiri koji stupaju u augzilijarnu službu bili su vitezovi koji su već bili prošli kroz gradske službe tada cvatućih italskih ili provincijalnih municipaliteta. Ovako obrazovani provincijalci bili su rezultat politike romanizacije i širokog dijeljenja građanskih prava. Taj se proces u samim augzilijama odvijao otprilike ovako: priprosti barbarin iz neke pogranične provincije ili s onkraj granice mogao je stupiti u augzilijarnu jedinicu i tu se privikavati na civilizirani način života. Kad bi dovršio službu, on bi se povukao u privatni život kao rimski građanin, a njegovi sinovi mogli su postati legionari i doći i do centurionata ili pak ostati građani i postići rang u nekoj gradskoj službi. Na neki način jedna takova romanizirana obitelj mogla je prodrijeti i u viteški stalež, a taj je opet mogao poslužiti kao stepenica za djecu i potomke da se domognu visokog ranga u vojsci²⁷. Približno ovako si moramo zamisliti proces romanizacije i uspon koji se desio u vjerojatno tri generacije familije iz koje je potekao P. Ael. Magnus.

Ale su bile jedinice isključivo konjaničke i u rangu su stajale ispred drugih, a mogle su biti *quingenariae* sa cca 512 ljudi, ili *milliariae* sa eventualno preko 1,000 ljudi. Na britanskom Limesu zna se samo za jednu miliarijsku alu, a to je *petriana* koja je zapremala i najveći tvrđavski prostor, od preko 7 jutara. *Alae quingenariae*, kojima je pripadala i naša ala augusta, dijelile su se na 16 četa (turma), a svakoj četi stajao je na čelu decurio. Sve su ale imale i svoga vexillariusu, signifera i custos armoruma. Prostor koji je na Hadrijanovom Zidu jedna quingenarijska konjanička ala zapremala bio je oko 5 jutara. Konjica je svakako trebala više prostora od pješadije, jer je trebala prostora za staje i velike magazine za stočnu hranu, pa i prostora za kretanje i egzerciranje. Raspored zgrada unutar takovog castruma bio je sličan, iako manji, od rasporeda unutar legijskog tabora. Sadržavao je sličan plan cesta i kapija, imao je principia, praetorium, horrea, valetudinarium, barake, kupalište i ostale pomoćne zgrade manje ili više kompletno. Privatni stan zapovjednika (praetorium) mogao je imati, kako se to po nekim ispitanim primjerima na Hadrijanovom Zidu može zaključiti, otvoreno centralno dvorište sa stupovljem unaokolo, u pozadini triclinium, s jedne strane niz privatnih soba, eventualno s kupatilom, a s druge sobe za služinčad. Ulaza u praetorium su obično bila tri: službeni ulaz, ulaz za goste i posjetioce i ulaz za služinčad.²⁸

Svi ovakovi podaci imaju ovdje svrhu da nam pomognu oživiti sadržaj natpisa, a uzeti su iz rezultata do kojih se došlo ispitivanjem baš na Hadrijanovom Zidu. Da li je ala augusta od koje se natpis u Old Carlisleu našao bila stacionirana u onoj utvrdi koju nam je J. C. Bruce u prošlom stoljeću tako dobro opisao, ili, negdje u blizini, to je manje ili više irelevantno. Nije naime sigurno, da li je stari *Luguvalium* još u Komodovo doba služio za stacioniranje augzilijske vojske.

Dovoljno je toga rečeno o jednom Panoncu koji nije više bio ni barbarin, ni romanizirani skorojević, već rimski vitez koji je avanzirao u visoki vojnički rang i tamo u dalekoj Britaniji vršio odgovornu službu, ali i uživao pogodnosti i privilegija koja su tom rangu pripadala.

Možda natpis ale auguste koji tako naročito ističe porijeklo svog komandanta sadrži i nešto od ponosa na takovo porijeklo. Već Marko Aurelije je u markomanskim ratovima raspolagao ogromnom i dobro uvježbanom armijom, a odlika te armije postala je tradicijom, što se i odmah nakon umorstva Komodova već 193. sjajno očitovalo. Septimije Sever pobijedio je naime redom svoje suparnike, jer su uz njega pristale jake i prokušane vojne snage Panonije.

- ¹ M. P. Katančić, *Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta*, Eszeki 1782, 18 i 84/85.
- ² William Camden (1551—1623) bio je pionir u historijskoj metodi i autor djela »Britannia«, prvog opsežnog topografskog pregleda Engleske na latinskom jeziku, pisano pod utjecajem humanističkih pisaca Renesanse, a poslije prevedeno na engleski jezik i štampano 1600. Camdenova »Britannia« služila je naučnim radnicima kroz 250 godina. — Janus Gruter (ili Gruytère) klasični filolog (1560—1627), marljivi izdavač latinskih pisaca, osobito je zaslužan za opsežno djelo »Inscriptiones antiquae totius orbis Romanorum«, Amsterdam, 1707.
- ³ John Horsley, britanski arheolog (1685—1732) napisao je za svoje doba prvoklasno djelo pod naslovom »Britannia Romana or the Roman Antiquities of Britain«, štampano u Londonu 1732.
- ⁴ Collingwood — Wright, *The Roman Inscriptions of Britain I*, Oxford, Clarendon Press 1965, br. 894, pag. 296. — Sa zahvalnošću napominjem da sam crtež s natpisom kao i dozvolu za publiciranje dobila od g. R. P. Wrighta, odnosno od Clarendon Pressa.
- ⁵ M. P. Katančić, *Istri adcolarum geographia vetus I Budae*, 1826, 367 ad XXI.
- ⁶ CIL III 414.
- ⁷ J. Brunšmid, *Colonia Aelia Mursa*, VHAD IV 1900, 27.
- ⁸ On je zasada nepristupačan i ne može se fotografirati.
- ⁹ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1890, 24—26.
- ¹⁰ J. Klein, *Fasti consulares inde a Caesaris nece usque ad imperium Diocletiani*, Lipsiae 1881, 84.
- ¹¹ J. C. Bruce, *The Roman Wall*, London 1867, 362—363. — J. C. Bruce, 1805—1892, bio je učitelj u Newcastle upon Tyne, a bavio se arheologijom Hadrijanovog Zida i studirao rimske natpise s toga područja. Vremenom je postao autoritet u rimskim natpisima Britanije i stoga je baš on dao većinu natpisa s britanskog područja za CIL VII.
- ¹² J. C. Bruce, *Lapidarium septentrionale*, Newcastle—London, 1875, 420.
- ¹³ J. C. Bruce, *Handbook to the Roman Wall*, Newcastle upon Tyne 1966; G. Webster, *The Royal Imperial Army*, London 1969, 82—87.

- 14 A. Birley, *Life in Roman Britain*, London—New York, 1964, 36—37.
 15 G. Webster, o. c. 145.
 16 G. Webster, o. c. 206—214.
 17 A. Mócsy, *Pannonia 617—624*.
 18 A. Birley, o. c. 38.
 19 H. Cohen III 226 i dalje.
 20 G. Webster, o. c. 101.
 21 J. C. Bruce, *Handbook 1966*, 198.
 22 A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 143—146.
 23 R. Cagnat, o. c. 59—62.
 24 L. Barkóczi, *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian*, *Acta archaeologica*, Budapest 1964, 280, 284, 294.
 25 A. Mócsy, o. c. 179; L. Barkóczi, o. c. 316.
 26 J. Brunšmid, o. c. 23—24.
 27 G. Webster, o. c. 146—147.
 28 G. Webster, o. c. 205—220.

A CAVALRY OFFICER FROM MURSA IN BRITAIN

The well known Croatian scholar M. P. Katančić quoted in his first work »Dissertatio«¹ an altar inscription that was found at Old Carlisle (the Roman Luguvalium?). Astonishingly he did not give the complete inscription but only one part of it, perhaps the part he was most interested in, see page... Although Katančić was praised by Mommsen, in *CIL III* page 414, for his exactness in reading and rendering Roman inscriptions, we are puzzled that in this case he omitted to give the complete inscription and not even mentioned that he did so.

He cited his sources as: 1) *Thes.* p. 1007 n. 3 and 2) *L. II Britan. Rom.* p. 192, n. 48. The first source could have been Gruter's *Inscriptiones antiquae totius orbis Romanorum*, Amsterdam 1707, in which Camden's inscriptions were taken over. The second source must have been Horsley's *Britannia Romana*, London 1732. The pagination given by Katančić matches with these two sources.

Judging by the remarks which followed Katančić's inscription, one must assume he did not even see the whole of it. Perhaps somebody copied and sent him the lines only that contained the name of P. Ael. Magnus. In *CIL VII* no. 341 we find the entire inscription followed by citations from the older literature in which this inscription was previously published, i. e. Camden, Horsley, Hodgson, Hutchinson and Bruce. Their difference in reading and rendering it, in spite of some damages and many ligatures, are so slight that the sense of each line is clear enough and cannot alter the meaning of the whole (see figure, page. 124.).

We consider the inscription as being of interest for the history of Mursa and of Pannonia Inferior and give it here as it is published in *R. I. B. I* No. 894, page 296. It is reproduced here by leave of the Clarendon Press and Mr R. P. Wright, to whom I am sincerely indebted.

The translation is given as follows: »To Jupiter, Best and Greatest, the Cavalry Regiment styled Augusta for valour, commanded by Publius Aelius Magnus, son of Publius, of the Sergian voting-tribe, from Mursa in Lower Pannonia, the prefect, (set this up) in the consulship of Apronianus and Bradua« (A. D. 191).

The altar was found in the end-wall of a stable at Drumbrugh castle, as Horsley has it, but Camden himself says expressly that it was dug up at Old Carlisle. The fort at Old Carlisle was built in Agricola's time on the Stanegate at the crossing of the road leading north beyond the Wall and beyond the Solway in direction to Netherby fort in Caledonia. The *ala Augusta*, whose nationality is not mentioned, might have earned its epithet Augusta in 185¹⁸ or

earlier, perhaps in connection with some aggressive but successful actions against the northern tribes. This reminded us of another altar inscription found at Kirksteads not far away from Old Carlisle which was dedicated by Lucius Iunius Victorinus, commander of the Sixth Legion — *ob res trans Vallum prospere gestas*.²¹

The first two names of Publius Aelius Magnus indicate that in his family somebody obtained the Roman citizenship in 133 when Mursa was given the status of a Roman colony by Hadrian;²⁶ his cognomen Magnus apparently shows his native origin as this name may be derived from the Celtic name Mag —.²⁵ Because our inscription is dated with the year 191 and because Mursa was very probably created colony in 133, we may assume the grandfather of our prefect might have been a soldier in some Pannonian auxiliary unit and became a Roman citizen at the end of his military service. Hadrian, under whose rule a great period of urbanisation and romanisation in Pannonia developed, created mostly municipia such as Carnuntum, Aquincum, Mogentiana, Cibalae and Mursella (in Pannonia Superior!) with one exception only — he made Mursa a colony. It cannot be proved but it is very probable that veterans of leg II Ad and also of auxiliary units then settled at Mursa (see A. Mócsy, Pannonia, RE Suppl. IX 598).

The main aim in republishing and discussing our inscription is to try to reconstruct the social rise in one family and the military career of an officer who ranked as prefect of an ala. In our case it can easily be imagined that the grandfather was some native, either of Celtic or Pannonian origin, who served as soldier in an auxiliary unit, and that he at the end of his service became a Roman citizen with Hadrian's praenomen and gentilicium and that he settled at the newly created colony, Aelia Mursa. His son, a Roman citizen too, might have become a legionary or even a centurio, or else he might have obtained some status in the municipal establishments. Under favourable economic conditions such romanised family could have progressed towards the equestrian class and the children could have risen to higher ranks in the army or in civil service. — If Publius Aelius Magnus was a grandson of a Pannonian soldier who obtained the citizenship by Hadrian, he really very quickly rose to the rank of a *praefectus alae*, if we consider that only equestrians could attain this rank. The military steps in the cursus of the commander of one ala were normally: *praefectus cohortis*, *tribunus legionis*, and then *praefectus alae*.²⁷

In order to help the imagination in penetrating into the corresponding frame of time and place, some explanations are given in this article: a) concerning the rule of Commodus and his actions in Britain; b) the significance of Old Carlisle, which was connected with Corbridge in the East of the Wall by the Stanegate; c) the history of the Roman Wall in Britain and the military organisation connected with it;¹³ d) about the size and shape of forts where the cavalry were garrisoned; e) about the praetorium, the commander's house, which had a certain degree of accommodation and conveniences.²⁸

We also see a hint of some pride the ala Augusta took in the origin of its commander when giving at large the three names, the filiation, domicile and country. It seems as though soldiers and officers from Pannonia even at that early time were in high esteem with the Roman Army. This esteem had been deserved when Marcus Aurelius commanded and operated against the Marcomanns with a well trained and highly skilled army, and this esteem will very soon be justified when Septimius Severus, after Commodus was murdered, won his decisive victory over his opponents with the Pannonian legions at his command.